

ISSN 1814 - 6961

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2020, № 2 (90)

2 /2020

Журнал Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің (ҚР БҒМ БҒБК) ғылыми қызметтің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдар тізіміне кіреді.

Бас редакторы:

Зиябек Қабылдинов

Редакциялық алқа:

Абдрахманов Толобек Абылович, т.ғ.д., профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан)

Акинер Ширин, т.ғ.д., Лондон университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Асылбекова Жамиля Мәлікқызы т.ғ.д., профессор, Халықаралық бизнес университеті (Қазақстан)

Аяган Бүркітбай Гельманович, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Мемлекет тарихы институты

Әбусейітова Меруерт Хуатовна, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Р. Сулейменов атындағы Шығыстану институты «Тарихи материалдарды зерттеу орталығының» директоры, ҰҒА корр.-мүшесі (Қазақстан)

Әлімбаев Нұрсан, т.ғ.к., профессор, ҚР Мемлекеттік музейінің директоры (Қазақстан)

Әжіғали Серік Ескендірұлы, т.ғ.д., профессор, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Буканова Роза Гафаровна, т.ғ.д., профессор, Уфа қаласындағы Башқұр мемлекеттік университеті (Ресей)

Голден Питер Принстон университетінің профессоры (АҚШ)

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы, т.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Дүние жүзі тарихын зерттеу» орталығының директоры, Германиядағы Геттинген университетінің құрметті профессоры (Қазақстан)

Исмағұлов Оразақ, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы, т.ғ.д., профессор, ҰҒА академигі (Қазақстан)

Ламин Владимир Александрович, т.ғ.д., профессор, РҒА корр.-мүшесі, РҒА Сібір бөлімінің Тарих институты (Ресей)

Мансура-Хайдар, профессор (Үндістан)

Масов Рахим Масович, т.ғ.д., профессор, А. Дониш атындағы Тарих, археология және этнография институты (Тәжікстан)

Мұқтар Әбілсейт Қапизұлы, т.ғ.д., профессор, Атырау қаласындағы «Сарайшық» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының директоры (Қазақстан)

Навроцкий Карл, PhD докторы, Гданьск қаласындағы екінші дүниежүзілік соғыс музейінің директоры (Польша)

Осман Мерт, Ататүрк университетінің профессоры (Түркия Республикасы)

Сидхарт С. Саксена, Кембридж университетінің профессоры (Ұлыбритания)

Сон Ен Хун, Хангук шет тілдер университетінің профессоры (Оңтүстік Корея)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы, т.ғ.д., профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Қазақстан)

Якуб Алексей Валерьевич, т.ғ.д., профессор, Ф.М. Достоевский атындағы Омск мемлекеттік университет (Россия)

Редакционная коллегия журнала

Абдрахманов Толобек Абылович, д.и.н., профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусейітова Меруерт Хуатовна, д.и.н., профессор, член корр. НАН РК, директор центра «Исследование исторических материалов» института Востоковедения имени Р. Сулейменова Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

*Акинер Ширин, д.и.н., профессор Лондонского университета (Великобритания)
Алимбай Нурсан, к.и.н., профессор, директор Государственного музея Республики Казахстан(Казахстан)*

Ажигали Серик Ескендирович, д.и.н., профессор, Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан (Казахстан)

Асылбекова Жамиля Маликовна, д.и.н., профессор, Университет международного бизнеса (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гельманович, д.и.н., профессор, Институт истории государства Министерства образования и науки Республики Казахстан Комитет науки

Буканова Роза Гафаровна, д.и.н., профессор Башкирского государственного университета г. Уфа (Россия)

Голден Питер, профессор Принстонского университета (США)

Жумагулов Калкаман Турсынович, д.и.н., профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, директор «Центра по изучению Всемирной истории», Почетный профессор Геттингенского университета в Германии (Казахстан)

Исмагулов Оразак, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамедович, д.и.н., профессор, академик НАН РК (Казахстан)

Ламин Владимир Александрович, д.и.н., профессор, член корр. РАН, директор Института истории Сибирского отделения Российской академии наук (Россия)

Мансура-Хайдар, профессор (Индия)

Масов Рахим Масович, д.и.н., профессор институт истории, археологии и этнографии имени А. Дониша (Таджикистан)

Муктар Абилсейт Капизулы, д.и.н., профессор, директор государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» в городе Атырау (Казахстан)

Навроцкий Карл, доктор PhD, директор музея Второй мировой войны в г. Гданьск (Польша)

Осман Мерт, профессор Ататюркского университета (Турция)

Сидхарт С. Саксена, профессор Кембриджского университета (Великобритания)

Сон Ен Хун, профессор университета иностранных языков Хангук (Южная Корея)

Сыдыков Ерлан Батташевич, д.и.н., профессор, ректор Евразийского национального университета имени Л.Гумилева. (Казахстан)

Якуб Алексей Валерьевич, д.и.н., профессор, ректор Омского государственного университета имени Ф.М. Достоевского(Россия)

Editorial Board of the Journal

Abdrahmanov Tolobek Abylovich Doctor of Historical Sciences, professor, Rector at the I. Arabayev State university (Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna, Doctor of History, professor, Corresponding Member NAS RK, director of the Center for the Study of Historical Materials at the Institute of Oriental Studies named after R. Suleimenov of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Science Committee (Kyrgyzstan)

Akiner Shirin, Doctor of Historical Sciences, Professor of London University (Great Britain)

Alimbai Nursan, Doctor of History, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Asylbekova Zhamilya Malikovna Doctor of Historical Sciences, professor at University of International Business, Almaty (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich, Doctor of History, Professor, Institute of State History of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Science Committee

Azhigali Serik Eskendirovich, Doctor of History, professor, C.C. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Science Committee Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Bukanova Roza Gafarovna Doctor of Historical Sciences, professor at Bashkir state university. Ufa (Russia)

Golden Peter, a professor at Princeton University (USA)
Zhumagulov Kalkaman Tursynuly, Doctor of Historical Sciences, Academician, professor of Al-Farabi Kazakh National University, Director of the Research Center on World History Studies, Emeritus Professor of German Gottingen University (Kazakhstan)
Ismagulov Orazak, Doctor of Historical Sciences, professor. Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)
Kumekov Bolat Yeshmukhameduly, Doctor of Historical Sciences, professor, Academician of National Academy of Sciences (Kazakhstan)
Lamin Vladimir Alexandrovich, Doctor of History, professor, Corresponding Member. RAS, director of the Institute of History of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences (Россия)
Mansura-Haydar, professor, (India)
Masov Rakhim Masovich, Macov Paxim Macovuch, Doctor of Historical Sciences, professor A Donish Institute of History, archeology and Ethnography (Tajikistan)
Muktar Abilseit Kapizuly, Doctor of Historical Sciences, professor, Director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve "Sarayshyk" in Atyrau (Kazakhstan)
Navrocki Karl PhD, Second world war museum director in Gdansk (Poland)
Osman Mert, professor of the Atatürk University (Turkey)
Sidhart S. Saxena, professor at Cambridge University (Great Britain)
Son Yong Hong, a professor of the Hanguk University of Foreign Languages (South Korea)
Sydykov Erlan Battashevich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the L. Gumilev Eurasian National University (Kazakhstan)
Jakub Aleksei Valerievich, Doctor of Historical Sciences, professor, Rector of the Omsk state university named after Dostoevski F.M. (Russia)

Жауапты редактор:
Айжамал Құдайбергенова

Редактор:
Бота Жүнісова

Компьютерде өңдеуші және дизайнер:
Венера Зикирбаева

Редакцияның мекен-жайы:
050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясы
Телефон: +7 (727) 272-46-54
E-mail: Otanhistory@gmail.com
Электрондық мекен-жай:
<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.
Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде 1998 ж.
9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәулігіне ие болды.
Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да
көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Tashkent: «Fan», 1970. 500 s.

Shokai M. Tandamaly shygarmalar: ush tomdyk, 1-tom. Almaty. 2007. 352 b.

Shokai M. Shygarmalarynyn tolyk zhinagy: On yeki tomdyk. II tom. Almaty. 2012. 640 b.

Shokai M. Shygarmalarynyn tolyk zhinagy: On yeki tomdyk. III tom. Almaty. 2012. 664 b.

Shokai M. Shygarmalarynyn tolyk zhinagy: On yeki tomdyk. VI tom. Almaty. 2013. 524 b.

Shokai M. Shygarmalarynyn tolyk zhinagy: On yeki tomdyk. VII tom. Almaty. 2013. 572 b.

Shokai M. Shygarmalarynyn tolyk zhinagy: On yeki tomdyk IX tom. Almaty. 2014. 568 b.

Shokai M. Shygarmalarynyn tolyk zhinagy: On yeki tomdyk, КННН tom. Almaty. 2014. 476 b.

Vdovin A.I. SSSR. Istoriya velikoy derzhavy. 1922-1991. Moskva. 2018. 768 s.

Yesmagambetov K.L. Alem tanygan tulga (Mustafa Shokaidyn dnyiyetanymy men kayratkerlik bolmysy). Almaty. 2008. 504 b.

ҒТАХР 930.2

НЫҒМЕТ НҰРМАҚОВТЫҢ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРІ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ

Кабдушев Болат Жоламанұлы¹, Құдайбергенұлы Болат²

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Алматы энергетика және байланыс университетінің әлеуметтік пәндер кафедрасының меңгерушісі, Қазақстан, Алматы қ., E-mail: bolat640701@mail.ru

²Тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы ТжЭИ директорының ғылыми жұмыстар бойынша орынбасарының м.а. Қазақстан, Алматы. E-mail: k.bolat75@mail.ru

Түйіндеме. Мақалада 1924-1929 жж. Қазақстан Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы болған Нығмет Нұрмақовтың мемлекеттік қайраткер болып қалыптасуына әсер еткен ортасы, ұлттық көзқарасының дамуына ықпал жасаушы тарихи оқиғалар қарастырылады. Оның ұлтжанды тұлға болып шыңдалуына негіз болған Қазақстандағы ірі саяси орталық ретіндегі Қарқаралы өлкесінің ерекшеліктері де ашылған. Алаштың ірі қайраткерлері Ж. Ақбаев, Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынұовтардың белсенді саяси қызметінің барында жас Нығметтің әлеуметтік-саяси ой-өрісінің өсуі зерделенеді. 1912-1914 жж. Омбыдағы мұғалімдер семинариясында оқыған тұста қазақ елінің болашағы толғандырған С. Сейфуллин, М. Саматов, М. Жұмабаев секілді қазақ жастарымен бірігіп, ағартушылық мақсаттағы «Бірлік» атты ұйым құруындағы оның рөлі, Ресейдегі күрделі саяси-экономикалық ахуалды қазақ даласымен салыстыру барысында өзінше ой түйіндеуі деректермен тұжырымдалады. Оқуын тәмамдап Қарқаралы қаласындағы училищеде мұғалім болып атқарған кезеңі мен 1916 ж. ұлт-азаттық көтеріліске ұстанымы баяндалған. Соңында Нұрмақовтың 1917 ж. Ақпан төңкерісінен кейінгі өзгерістерге белсене араласуы, саяси бағытын айқындауы, оған түрткі болған оқиғалар қорытындыланады.

Кілт сөздер: Нұрмақов, Қарқаралы, петиция, Омбы мұғалімдер семинариясы, «Бірлік» қоғамы, маусым жарлығы, Қасен Ақаев, карт большевик Евгений Поллюдов, Александр Сидельников.

МРНТИ 930.2

СТАНОВЛЕНИЕ НЫГМЕТА НУРМАКОВА КАК ГОСУДАРСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ

Кабдушев Болат Жоламанович¹, Құдайбергенұлы Болат²

¹Кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой социальных дисциплин Алматинского университета энергетика и связи, Казахстан, Алматы. E-mail: bolat640701@mail.ru

²Кандидат исторических наук, и.о. заместителя директора по научной работе ИИиЭ имени Ч.Ч.Валиханова. Казахстан, Алматы. E-mail: k.bolat75@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются исторические события, повлиявшие на становление председателя Совета Народных Комиссаров Казахстана Ныгмета Нурмакова как государственного деятеля в 1924-1929 годы. Описывается Каркаралинский край, где он родился, который был в то время крупным политическим центром в республике. Освящается роль лидеров Алашского движения Жакыпа Акбаева, Алихана Бокейханова, Ахмета Байтурсынова уроженцев этого края, оказавших большое влияние на становление политических взглядов Н. Нурмакова. Дается информация о том, что в годы обучения в учительской семинарии 1912-1914 годы Нурмаков вместе с соратниками - Сакеном Сейфуллиным, Мухтаром Саматовым, Магжаном Жумабаевым создает просветительское общество «Бирлик». Также, показывается отношение Нурмакова к национально-освободительному восстанию 1916 года, когда он работал учителем в Каркаралинском училище. Подчеркивается, что после Февральской революции начинается наиболее активная деятельность Ныгмета Нурмакова, когда он всецело посвящает себя служению родине.

Ключевые слова: Нурмаков, Каркаралы, петиция, Омская учительская семинария, общество «Бирлик», июньский указ царя, Касен Акаев, старый большевик Евгений Полудов, Александр Сидельников.

IRSTI 930.2

NYGMET NURMAKOV AS A STATESMAN

Kabdushev Bolat Zholamanovich¹, Kudaibergenuly Bolat²

¹ Candidate of historical sciences, Associated professor, Head of the Department of Social Sciences, Almaty University of Power Engineering and Telecommunications, Kazakhstan, Almaty. E-mail: bolat640701@mail.ru

² Candidate of historical sciences, Acting Deputy Director for science at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Kazakhstan, Almaty. E-mail: k.bolat75@mail.ru

Abstract. The article focus on the formation of Nygmet Nurmakov as a statesman in 1924-1929. At the same time, he was the Chairman of the Council of Kazakhstan People's Commissars. The Karkaraly region is described where he was born, which was at that time a major political center in the republic. The role of the leaders of the Alash movement, Zhakyp Akbaev, Alikhan Bokeikhanov, Akhmet Baitursynov, natives of this region, that had a great influence on the formation of the political views of N. Nurmakov, is highlighted. Information is given about the years of training at the teacher seminary in 1912-1914, when Nurmakov, together with his associates Saken Seifullin, Mukhtar Samatov, Magzhan Zhumabaev, created the Birlik educational society. Also, it shows the attitude of Nurmakov to the national liberation uprising of 1916, when he worked as a teacher in the Karkaraly school. It is emphasized that after the February Revolution, the most active work of Nygmet Nurmakov begins when he fully devoted himself to serve the motherland.

Key words: Nurmakov, Karkaraly, petition, Omsk teacher's seminary, Birlik society, June decree of the tsar, Kassen Akayev, old Bolshevik Yevgeny Polyudov, Alexander Sidelnikov.

Кіріспе. XX ғасырдың басындағы ұлт-азаттық күрестің көшбасында халқының көзі, құлағы, үні болған ұлтымыздың таңдаулы Алаш жетекшілері тұрды. Егер төңкеріске дейін-ақ езілген жұртының санасына сәуле түсіріп, оятқан, азаттық жайлы идеяның негізін қалап бағыттаған Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейхановтардың ісі деп білсек, ізінше ұлт-азаттық күресте, төңкерістердің аласапыранында қалыптасып, шынығып, айқындалып, саяси сахнаға көтерілген Т. Рысқұлов, С. Сәдуақасов, С. Қожанов, Ж. Мыңбаев секілді қылшылдаған қайратты жастарды көреміз. Алдыңғылар негізінен ағартушылық, саяси-идеялық қызметімен еліміздің болашақ даму жолын саралап берген болса, кейінгілер кеңес билігі шеңберінде ұлттық мұраттарды жүзеге асыруда бар күш-жігерін, өмірін сарп етті. Олар жоғалтып алған

мемлекеттік белгілерімізді қалпына келтіріп, Қазақстанның шынайы тәуелсіздігінің негізін қалауға орасан зор күш жұмсады. Бөлшектелінген қазақ жерін біріктірді, шаруасын түзеп, мәдени дамуына жағдай жасады.

Қазақ жұрты бодандыққа түскенімен ешкімнің де айтқанына көніп, айдағанына жүретін құлақ кесті құлы болған емес. Ендеше, ел мүддесін арқалаған нар тұлғалардың қиын-қыстау кезеңдерде суырылып шығуы заңдылық. 1920-1930 жылдардағы ел билеген қайраткерлер арасында қазақ мемлекетін басқару, ауыл шаруашылығын қайта ұйымдастыру, өнеркәсіпті дамыту, мәдениетімізді өркендету сияқты көптеген өмірлік мәселелерді шешуде елге, ұлтымызға пайдалы, ұтымды жағын пайымдап, дамудың балама жолдарын ұсына алған азаматтарымыз аз болған жоқ. Өкінішке орай, ұлтымыздың зиялылары түгелдей дерлік ХХ ғасырдың екінші ширегінен жаппай өріс алған қатал саяси жүйенің қысымын көрді, елден қуылды, кейінгі қуғын-сүргін науқанында жазықсыз мерт болды. Алайда олардың есімдері тарихтан күштеп өшірілгенімен де, озбыр режим олардың өз халқына деген жанпида қызметімен ерекшеленген азаматтық бейнелерін есімізден өшіре алған жоқ. Тіпті қатал саясаттың тоңы жібіген тұста көпшілігінің ақталғанымен де, олар туралы толық шындықты айтып, ақ-қарасын тануға идеологиялық құрсау мүмкіншілік бермеді. Осылайша, халықтың тарихи жадында сақталып келген сол азаматтарымыздың есімдері тәуелсіздік тұсында қайта жаңғырды. Бірқатары ғылыми жұмыстың арқауына айналып, жеке тұлға ретінде зерттелді. Олардың отандық тарихнамадағы алатын орны белгіленіп, саяси-қоғамдық қызметіне баға берілуде. Ұлттық тұлғалардың өмірі мен қызметін терең зерттеу Қазақстан Республикасының дамуы жолындағы мемлекет қайраткерлерінің жанкешті қызметінің айтылмай, зерттелмей келген тарихи олқылығын толтыру қажеттігінен туындап отыр.

Кеңес дәуірінің алғашқы 20 жылдығында атқарған мемлекеттік-саяси қызметімен ерекшеленетін, қазақ қайраткерлерінің арасында өзіндік ойып алар орны бар осындай тұлғалардың бірі – Нығмет Нұрмақов болып саналады. Әсіресе, оның 1922-1929 жылдар аралығындағы мемлекеттік қызметі Қазақстанның саяси-экономикалық, әлеуметтік, мәдени дамуының оқиғаларымен тұтасып жатыр, ендеше Н. Нұрмақовты зерттеп тану дегеніміз – Қазақстанның ХХ ғасырдың 20-шы жылдарындағы экономикалық, әлеуметтік, мәдени даму үрдістерін жеке тұлға негізінде ғылыми тұрғыдан терең қарастырып баяндау, тұжырымдап баға беру деген сөз.

Талқылау. Нығмет Нұрмақовтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі ғылыми тұрғыдан күні бүгінге дейін арнайы зерттеудің нысаны болған емес. Әйтсе де, оның өмірбаяны мен атқарған лауазымды қызметтерін тізіп, сипаттаған танымдық мақалалардың жариялануы 1960 жылдан бері жалғасуда. Қазақстан тәуелсіз республика болғалы да Н. Нұрмақовтың саяси қызметіне байыпты түрде жаңаша көзқарас білдірген және мемлекеттік қызметіне қатысты табылған кейбір архивтік құжаттарды ұсынып, қызметінің ұлжандылық мәні жайлы тұжырым жасаған мақалалар да жарық көре бастады. Алғаш рет Нығмет Нұрмақовтың төңкеріс жолына түсуі яғни саяси қайраткерлігінің бастапқы қадамдары жайлы құнды мәліметтерді тізген тарихи мемуарлық шығарманың авторы, төңкерістің дауылпазы Сәкен Сейфуллин болды (Сейфуллин, 1978: 401) Олардың достығы сонау Омбы семинариясында оқыған жылдары басталғаны мәлім. Мұғалімдер семинариясының көкірегі ояу қазақ жастары қоғамдасып, «Бірліктің» құрамына бірікті. Сәкен Сейфуллиннен бір жыл бұрын оқуын тәмамдап, еліне қайтса да Н. Нұрмақов «Бірлік» ұйымымен байланысын үзген жоқ. Хат жазып, хабарласады. Осы жайларды шығармасына арқау еткен жазушы Н. Нұрмақовтың хаттарынан үзінді келтіріп, оны ұлт мүддесін ойлаған күрескер тұлға екендігін баяндайды. Қазақстанда қызмет атқарған кезеңде кейін Н. Нұрмақовтың Мәскеуде тұрған жылдары да бұл байланыс үзілмеген. 1937 жылдың шілде айының 11-13 аралығында (Нығмет халық жауы болып ұсталғаннан соң) өткен Қазақстан Жазушылар одағының жабық партия жиналысында С. Сейфуллиннің «Нұрмақовты Мәскеуде көріп тұратындығы» үшін ашық сынға ұшырауы да соның дәлелі (ҚР ПА, 993: 3).

Н. Нұрмақовтың ғұмырбаянын қалың көпшілікке жария еткен тұңғыш мақала 1925 жылы 1 мамырда «Еңбекші қазақ» газетінде жарияланды (Политические

репрессии в Казахстане, 1998: 77). Бұл Н. Нұрмақовтың Кеңестердің Бүкілқазақтық V съезінде Қазақстан Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы сайланғанына орай газеттің ресми сипатта хабарлап, таныстыру мақсатындағы ақпары еді. Шындығында, мақала Н. Нұрмақовтың 1922 жылы қызмет бабындағы өз қолымен жазып берген өмірбаянының әдеби сұлбасы болып табылады. 1930 жылдардың саяси әдебиеттерінде Н. Нұрмақовтың Қазақстанда атқарған қоғамдық-саяси қызметінің ұлтшылдық бағытта болғаны, саяси топтарға енгені жайлы айтылады (Из истории партийного строительства в Казахстане, 1936: 193). 1928 жылы Н. Нұрмақовты оңшыл ағымға енгізу мақсатымен Өлкелік партия комитетінің хатшысы Ф.И. Голощекиннің өзі де оған тиесілі іс ұйымдастырғаны да мұрағат құжаттарынан белгілі (ҚР ПА, 1648: 5-6).

1937 жылдың ортасында Н. Нұрмақов «халық жауы» атанғаннан соңғы әдебиеттер бір сарында «байшыл-ұлтшыл», «жапон-неміс шпионы» секілді ойдан шығарылған небір қорқынышты жаланың бәрін жапсырумен келді (Тимофеев, Брайнин, 9-10: 72-81). Үкіметтің 1938 жылғы маусымдағы қаулысы негізінде қазақ зиялыларының қазақ-орыс тілдерінде жарық көрген 97 кітап пен кітапшалардың арнайы жабық қорға қайтарылуға тиіс әрі оқуға тиым салынғандардың арасында Н. Нұрмақовтың да Қызылорда және Мәскеу баспалары арқылы жарық көрген 4 кітабы тіркелді (ҚР ПА, 993: 220-229).

1956 жылғы ақтау шараларынан соң, Н. Нұрмақовты мемлекет және қоғам қайраткері ретінде таныту мен насихаттауға құрылған мақалалардың барлығы оның мерейтойларына бағышталды. 1960-1970 жылдары жарық көрген мақалалардың көпшілігі Н. Нұрмақовпен қызметтес болғандар, көзі көргендердің және туған-туысқандарының қолымен жазылды. Бұл кезеңде Н. Нұрмақовтың өмірбаяны мен қызмет жолдарын сипаттап қазақ тілінде жазылған алғаш мақаланың авторы ҚазМУ-дың оқытушысы Абдолла Лекеров болды (Лекеров, 1960: 21). Қарт большевик А. Артюхина, тарихшы С. Көлбаев, А. Лекеровтардың «Казахстанская правда» газетіне бірігіп жариялаған мақалаларының да негізгі мақсаты – жау болып келіп, толық ақталған Н. Нұрмақовтың Қазақстанның көрнекті қоғам қайраткері, әрі үкімет басшысы ретіндегі лайықты орнын көрсету болатын. Әлбетте, мақаладағы кейіпкерді «лениндік типтегі большевик, сауатты марксист, тапшыл» деп келтірілетін тұжырымдаулардың барлығы сол уақыттың талабынан туындаған (Артюхина, 1965: 25).

1964 жылы жарық көрген «Есею жылдары» деп аталатын кітабында («Өмір мектебінің» жалғасы) кеңес жазушысы Сәбит Мұқанов Н. Нұрмақов жайлы жылы сезіммен жазу барысында қызықты мәліметтер келтірген. Кіріспесінде «барынша әділ болуға тырыстым» дей отырып, автордың субъективті тұрғыдан айтқан, бір жағы кеңес саясатының салдары болатын қайшы пікірлерге орын бергені зерттеушілерге мәлім. Әйтсе де көзімен көргендерін суреттеген жазушының бұл еңбегінің қазақ тарихнамасындағы алатын орны ерекше. Автор өз еңбегінде 1933 жылы Мәскеуде қайтыс болған ірі қоғам қайраткері С. Сәдуақасовтың қазасына қатысқан санаулы қазақ қайраткерлерінің қатарында Нығмет Нұрмақовтың да болғанын мәлімдейді. Немесе аштық тұсындағы (1932 жылы) ақиқат жағдайды айту үшін оның Мәскеудегі қазақ басшыларымен қалай кездескендігі суреттеледі (Мұқанов, 1964: 3).

1960 жылдары Н. Нұрмақов жайлы очерк жазбақ ниетпен ізденіп, Мәскеудегі Нығметтің жұбайы Зүпнүн Ыбырайқызы және ұлы Ноян Нұрмақовпен, көзі көрген, қызметтес болған партия ардагерлері, жерлестерімен хат арқылы хабарласып мәліметтер жинаған белгілі кеңес жазушысы Николай Ановтың да еңбегін айта кеткен жөн. Жазушы өзінің «Крылья песни» атты романында Н. Нұрмақов жайлы ашып жаза алмағандығын баяндап, сол парызын өтеуге бел бұғанын білдіреді (ҚР ОМА, 607: 12). Өкінішке орай, автор мақсатын аяғына дейін жеткізе алған жоқ. Оның Н. Нұрмақовқа қатысты жазған хаттары мен жиған мәліметтері Орталық Мемлекеттік архивінің жеке қорлар бөлімінде сақтаулы (ҚР ОМА, 607: 1-19).

Көрнекті жазушы Сапарғали Бегалин жерлесі Н. Нұрмақовтың 70 жасқа толуына орай жас Нығметтің көзқарасының қалыптасуы мен төңкеріске араласуы жайындағы құнды мағлұматтарды жариялады (Бегалин, 1965: 3). Еңбек ардагері Ә. Бектасовтың естеліктерінің де Н. Нұрмақовтың тұлғалық қасиеттерін жаңа қырынан танытудағы

орны ерекше (Бектасов, 1975: 25).

1970-1980 жылдары мұрағат деректеріне сүйенген белгілі тарихшы-ғалымдар – С. Көлбаев, А. Сармурзин, Н. Жағыпаров Нығмет Нұрмақовтың қызметінің жылдары мен атқарған мемлекеттік шаруаларын біршама нақтылай түсті. Олардың жана мұрағаттық құжаттарды айналымға қосып, ой-тұжырымдарын дәйектермен негіздеу нәтижесінде тұлғаны танытуды жана деңгейге көтерді (Сармурзин, 1985: 24).

1980 жылдардың соңы мен 1990 жылдардың басында ел ағасы, жазушы Жайық Бектұров қазақ қайраткерлері жайлы өте қызықты, тәлімі мол естеліктер жазып кетті. Сондай-ақ, Н. Нұрмақовты қалың көпшілікке танытуда ізденіп, мақалалар жазған қарағандылық журналист Р. Сағымбековты, өлкетанушылар М. Анапинова, әрі Қу болысының байы Ақаев Хасеннің өмірін зерттеу барысында Нығмет жайлы да құнды деректер жинаған Ю. Поповты атауға болады (Бектұров, 4: 70-74).

Әдістер. Мақаланы жазуда объективтілік, тарихилық, жүйелілік және салыстырмалы талдау принциптері басшылыққа алынды. Тәуелсіздік заманында тарихи тұлғалардың қызметін жаңа көзқарас тұрғысынан зерттеу талабы қойылуда. Сондықтан зерттеудің үлгісіне соңғы жылдарда жарық көрген ұлттық саяси қайраткерлердің өмірі мен қызметі туралы еңбектер негіз болды. Архивтегі ғылыми айналымға енген құжаттар салыстырмалы түрде сараптаудан өткізілді. Нығмет Нұрмақовтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қайраткер болып қалыптасуы, қызметінің алғашқы баспалдақтары, саяси көзқарасы, ұлттық ұстанымдарын талдап шешуге Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Архивіндегі Қазақ АКСР-і Орталық Атқару Комитетінің (5 қоры және құпия қоры), Қазақ АКСР-і Халық Комиссарлар Кеңесінің (30 қоры және құпия қорлары), Жер ісі Халық комиссариатының (74 қор) және т.б. қорлардың құжаттары негізге алынды.

Жалпы жұмыстың деректемелік негізіне Н. Нұрмақовтың 20-30 жылдары «Қызыл Қазақстан», «Советская степь», «Еңбекші қазақ» т.б. мерзімді баспасөздегі жарияланған мақалалары мен жеке еңбектері (Строительство, 1929; т.б.), сондай-ақ «Советская Киргизия», «Народное хозяйство Казакстана», «Власть Советов», «Жизнь национальностей», «Революция и национальности» т.б. республикалық және одақтық басылымдарда жарық көрген материалдар, үкіметтің есептік басылымдары кеңінен пайдаланылды.

Нәтижесі. Нұрмақұлы Нығмет 1895 жылы 25 сәуірде патша заманындағы әкімшілік бөлініске сай Семей губерниясы, Қарқаралы уезінің Қу болысындағы (қазіргі Орталық Қазақстан облысы, Егіндібұлақ ауданы) шаруа отбасында дүниеге келген (ҚР ОМА, 5228: 3). Әкесі Нұрмақ қарапайым еңбегімен күнелткен орта қол шаруа болған. Көзі көргендер оның күсбегілікпен шұғылданып, аңшылықты кәсіп қылған сергек адам болған деседі. Бертінге дейін қыран салып, қасқыр-түлкісін қоса аулайтын ермегін тастамағаны жайлы 1928 жылы Нығметке інісі Құрманғалидің жазған хаттарында да айтылады (ҚР ОМА, 1129: 30). Бір жағынан осы өнерімен бай-мырзаларға қызмет қылып, ел таныған, біршама көзі ашық адам болған екен. Нұрмақтың Нығметтен басқа Маныш, Құрманғали, Жәмел, Қайша, Шөкен дейтін балалары болған. 1937-1938 жылдардың зұлматында Нұрмақовтар әулетінен үш адам – Нұрмақ, Нығмет, Құрманғали құрбан болды.

Нығметтің тіл сындырып, хат тануы ауыл мектебінен басталады. Қу болысындағы 3 сыныпты орыс-қазақ мектебін сол өлкенің белді де беделді байы Ақайдың Хасені Халық Ағарту министрлігінің рұқсатымен өз қаржысына салдырыпты (Попов, 1994: 23-26). Ауыл мұғалімдерін қажетті әдебиеттермен қамтамасыз етуді де Хасен бай өз міндетіне алады. Қазақ баспасөзінің тұңғышы «Айқап» журналын да жаздыртып алатын болған. 1905-1908 жылдары бала Нығмет те осы мектепте оқып, сауатын ашады. Түр-сипаты түйық көргенімен, ісіне ұқыпты, білімге зерек баланың одан әрі оқығанын туғандары да, ауылдастары да хош көрсе керек. 1908 жылдың күзінде Нығмет Қарқаралыдағы 2 сыныпты орыс училищесіне түсіп, бұратаналарға арнайы бөлінетін стипендиямен интернатқа орналасады. 1909 жылдың жазына дейін, осы училищенің меңгерушісі, қазақтың білімпазы Ахмет Байтұрсыновтың болғанын ескерсек, аталмыш білім ұясының мән-мазмұны айрықша арта түседі (Байтұрсынов, 1991: 3).

Маңыздысы, Қарқаралы (Орталық Қазақстандағы ірі саяси орталықтың бірі болған) Нығметтің санасына саяси ой түсірген алғашқы мектебі болғаны даусыз. 1905-1907 жылдардағы бірінші орыс революциясының жаңғырығы Қарқаралыға да жетіп, Әлихан Бөкейханов, Жақып Ақпаев секілді қазақ жұртының жоғын жоқтаушы саңлақтары әйгілі Қарқаралы петициясын даярлағаны белгілі. Ол жайында кеменгер жазушымыз Мұхтар Әуезов Ахметтің 50 жылдық мерейтойына арналған мақаласында былай дейді: «1905 жылы Қарқаралыда Ақаң мен басқа біраз оқығандар бас қосып, кіндік хукіметке қазақ халқының атынан петиция (арыз-тілек) жіберген. Ол петициядағы аталған үлкен сөздер: бірінші – жер мәселесі. Қазақтың жерін алуды тоқтатып, переселендерді жібермеуді сұраған. Екінші – қазақ жұртына земство беруді сұраған. Үшінші – отаршылдардың орыс қылмақ саясатынан құтылу үшін, ол күннің кұралы барлық мұсылман жұртының қосылуында болғандықтан, қазақ жұртын мұфтиге қаратуды сұраған. Петицияда тілек қылған ірі мәселелер осы. Ол күндегі ой ойлаған қазақ баласының дертті мәселесі осылар болғандықтан, Ақандар бастаған іске қыр қазағының ішінде тілеулес кісілер көп шыққан, көпшіліктің оянуына себепші болған» (Байтұрсынов, 1991: 19).

Тілеулес болып, петицияға қол қойған 42 адамның қатарында Қу болысынан (Нығметтің елі) белгілі композитор Тәттімбеттің ұлы Мұсатай және Ақаев Хасеннің інісі Мағат Ақаев та бар екен. Кейін Әлихан Бөкейхановтың өтінуімен Ақайдың Хасені дала өкілдерінің басын қосқан ірі жиынын өз жайлауында ұйымдастырыпты (Попов, 1994: 2). Осы оқиғалардың бел ортасында жүрген сол өңірдің тумасы, белгілі заңгер Жақып Ақпаев кейінгі өмірбаяндарында өткен жылдарды былайша еске алады: «... 13-14 қарашада мен Қарқаралыға келдім, мұнда біз бірнеше күнге патшаның әкімшілігін биліктен шын мәнінде тайдырдық, даланың рухы шарықтап, жалпы жұрт арасында ағайыншылдық және сүйіспеншіліктің ұлы идеясы жүзеге асты. Қарқаралы уезі Ресейдегі республикалық тәртіп орнаған жалғыз шет аймағы болды», – деп жазды (ҚР ОМА, 172: 3-4). Қорыта айтқанда, Қарқаралының Қу болысын дүрілдеткен бұл оқиғалар жас Нығметтің көкейіндегі жауабынан гөрі сұрағы көп болатын алғашқы әсерлері еді.

1909 жылдың 1 шілдесінде саяси күдікті болып полицияның бақылауында жүрген Қарқаралы училищесінің меңгерушісі Ахмет Байтұрсынов Семей абақтысына қамалды. Еркін ойлы, ұлт мүддесі үшін белін бекем буған ағартушы ұстаздарының халқының бостандығы жолындағы күресі үшін қамауға алынғанын, кейін Қазақстанда түру құқығынан айрылғанын да шәкірттері жақсы білетін. Сондай-ақ, деректерге сүйенсек, училищеде Нығметтің ой-өрісін кеңейтіп, орыс ойшылдары мен батыстың демократиялық идеяларымен алғаш таныстырушы, кейін де хат-хабар арқылы ақыл-кеңесін беріп жүрген ұстаздарының бірі Евгений Венедиктович Поллодов болған. Төңкеріс тұсында белсенді большевик болған осы ұстазының ықпалы Нығмет Нұрмақовтың көзқарасын айқындап, біржола большевиктер жағына шығуына негіз болыпты (Бегалин, 1965: 3).

Нұрмақов Нығметтің қазақ өмірінің күйбең тіршілігінен асып шығуына себепші болған сондай негіздерінің бірі – әкесінің өнері деу керек. Түлкі мен қасқырды алатын қыранды баптау Нығметтің әкесі Нұрмақтың кәсібі болатын. Деректерге қарағанда ұсақ аң-құсты былай қойып, кем дегенде қыста 2-3 қасқырды, 5-6 түлкіні соғып алу жылдағы әдеті екен (ҚР ПА, 1129: 30). Құсбегі өнерін паш ету үшін Ақайдың Хасені Омбыға сапарында арнайы Нұрмақты таңдап ерте баруының себебі де осы. Ендеше Қарқаралы өңірінде ықпалды Ақайдың Хасенінің келімді-кетімді әкімдерін, мырзаларын құс салу қызығымен тәнті ететін Нығметтің әкесі – Нұрмақ болатын. Мұндайда олардың орысшаны жетік білетін Нығметті де ерте жүру әдеті еді.

Қарағандының өлкетанушысы Юрий Поповтың деректерінде 1909 жылдың қыркүйегінде белгілі орыс жазушысы М.М. Пришвин Қарқаралыдан Павлодарға баратын жолында Ақаев Хасеннің ауылына тоқтағандығы жайлы айтылады (Попов, 1994: 2). Астаналық қонаққа тиесілі сый-құрмет көрсеткен Хасен бай меймандарға қазақтың бүркітпен қоян аулау дәстүрін тамашалатады. Әкесімен қатар бұл сәттерде байдың қызметінде Нығметтің де бірге болуы әбден мүмкін. Осындай кездесулер, сұхбаттасудың өзі Нығметтің білімге құштарлығын оятып, оқысам, білсем деген асқақ

арманын тудыруға негіз болды.

1910 жылы Нығмет Нұрмақов Қарқаралыдағы училищені бітірген соң, Ақаев Хасеннің қызметінде тілмаштық міндетін атқарады. Оны ел аузынан жазылып алынған естеліктер растап отыр (Попов, 1994: 4). 1911 жылы Омбыда ауыл шаруашылық көрмесі ашылғанда Ақайдың Хасені қыр өңірінің «байлығын» көрсету үшін буынып-түйініп аттанады. Қасына құстарды баптаумен жабдықтарымен әдейілеп Нығметтің әкесі Нұрмақты да, бір жағынан кеңесшісі әрі тілмашы ретінде Нығметті де ерте жүреді. Бұл жайында сол кездегі ұлттық баспасөздің көшбасшысы «Айқап» газеті былай деп жазған екен: «Қарқаралының байы Ақайдың Хасені сән-жасауымен бірнеше киіз үй тіккен. Біріне кірсеңіз, дала қолөнерлерінің небір шеберлерінің қолымен жасалған туындылар. Енді бірінде құсбегілік өнерінің қыр-сырын тамашалайсыз...» (Әлжанов, 7: 6-8). Осы көрмені тамашалауға келгендердің ішінде Шоқанның досы, ғалым-географ Григорий Потанин, Сібірдегі география қоғамының мүшесі, Омбыдағы мұғалімдер даярлайтын семинарияның әдебиет пәнінің оқытушысы Александр Николаевич Сидельников те болды. Көрнекті ғалымдар Нығметтің ойлы да, тәртіпті әңгімелері мен суреттеулеріне сүйсініп, жақын танысады. Ілгері оқысам деген талабын байқаған А.Н. Сидельников өзі оқытушы болып істейтін семинарияға оқуға шақырады. Нығмет еліне барып, кейін сол жылдың күзінде Омбыға қайта келеді. Кейін өз қолымен жазған өмірбаянында «емтиханды сәтті тапсырып, Омбының мұғалімдер семинариясына түстім» – дейді (ҚР ПА, 993: 3). Сондай-ақ Нығметтің өмір жолын алғаш рет тізіп, жариялаған «Еңбекші қазақ» газеті «Омбыға Нығмет бір топ жолдастарымен барды» деп жазыпты. Естеліктерден бізге Нығметтің ауылынан бірге барып оқыған Таутан Арыстанбековтың есімі белгілі. Ендеше ел ауызында айтылып жүрген Н. Нұрмақов семинарияны Хасен байдың қаржысымен оқыған деуі шындыққа жанасады. Ақаев Хасеннің өзі тәркілеу тұсындағы жазған арыздарында жылына елден 5-6 баланың оқуына демеушілік жасап отырғандығын айтады (ҚР ОМА, 62: 25). Осылайша Нығметтің өміріндегі айрықша белес – Омбылық кезең басталды.

Байлық пен кедейліктің не екенін жастайынан айырып өскен Нығмет Нұрмақов Қарқаралыдағы буырқанған саяси ахуалдың куәгері болды, ой түйіп өзінше баға беруге тырысты, түсінбегенін сұрап білді. Ал Қазақстаннан тыс орналасқан, Ресей империясының әкімшілік шаһарындағы қайнаған тіршілікті Нығмет Нұрмақов мүлдем басқаша сезінді. Қала халқының тұрмысы қырдағы қазақтың жағдайынан өзгеше еді. Оқу-білім деңгейі ұйымдастырылған, экономикасы бөлек ел-жұрттың барын көзімен көрді. Болашақтың, өркениеттің қайнары білімде екендігіне көзі жетті. Н. Нұрмақовтың жерлесі белгілі жазушы Сапарғали Бегалиннің айтуынша, Нұрмақтың Баймен, Жұман дейтін інілері Иркутскіде алтын кенішінде жұмысшы болып, сонда тұрыпты. Семинарияда оқып жүрген Нығмет каникул кездерінде барып жүретіндігін жазады. Біздің ойымызша, ірі өндіріс орындарын Нығметтің аралап көруі, жұмысшылардың ортасындағы әлеуметтік хал-ахуалды барлап, бақылауы да айрықша әсер қалдырғаны аян. Осы жайлардың барлығы Нығметтің ой-өрісін ширатады. Ендігі бар ғұмырын халқының тұрмысын жеңілдетуге, бақытты өмір жолындағы күреске арнауды ойлайды. 1912 жылдары Омбының мұғалімдер семинариясының бір топ жастары «Бірлік» атты қоғам құруға бел байлауының да қайнар көздері осында. Қазақ жастарының арман-қиялға толы бұл қадамдарын белгілі қаламгер Тұрсынбек Кәкішев Сәкен Сейфуллиннің өмірін зерттеуге арналған еңбегінде шынайы суреттеген. Шәймерден Әлжанов бас болып, Сәкен Сейфуллин, Мұхтар Саматов, Мағжан Жұмабаев, Нығмет Нұрмақов секілді тілегі бір қазақ жастарын біріктірген «Бірліктің» негізгі бағыты ағартушылық сипатта болды. «Бірлік» ұйымының бағдарламасында таяу арадағы мұраттары былайша белгіленген: «Қазақ халқын мәдени һәм әдеби жағынан ілгері қатардағы жұрттарға қосу. Бұл айтылған мақсаттарға жету үшін халық әдебиетін жинау, ол әдебиетті кітапша һәм үлкен кітаптар етіп бастыру, театр кітаптарын шығару, бастауыш, орта дәрежелі мектептерге кітаптар жазу, мектепке түсемін деген шәкірттерді даярлайтын курстар ашу, мұқтаж шәкірттерге жәрдем көрсету, спектакль, концерт һәм басқа ойындар жасап, қазақтың ішінде театр тұрғызу» (Кәкішев, 1997: 45).

Қоғам мүшелерінің деңгейінің өсуіне, бірлігінің нығаюына үйірмеде әдебиеттерді

оқып талдауды, театрлық қойылымдарды жасауы, әлеуметтік жағдайы нашар, дарынды жастарға көмек көрсетуі сияқты қадамдары зор септігін тигізді. Нығметтің өміріндегі Омбылық кезеңнің орны айрықша. Ол мұнда мәңгілік пікірлес жолдастарын тапты. Үйірмедегі қызметі қоғамдық көзқарасының айқындалуына әсер етті. Қалай болғанда да негізгі мұрат халқына қызмет ету болғандықтан, оны езгіден шығарып, тұрмысын жеңілдетудің жолдарын іздейді. Нығмет Нұрмақов жайлы көлемді мақала жазған қарағандылық белгілі журналист Рамазан Сағымбеков Омбыда оқыған Таутан Арыстанбековтың естелігінен мынадай үзінді келтіріпті: «Сәкеннің басқан әрбір қадамын бақылаушылар, – деп жазады Таутан Арыстанбеков, – директор ғана емес, бұлардың негізгі тамыры жандармға барып тірелетінін ол жақсы білетін. Директордың күдіктене қарайтын шәкірттерінің бірі Нығмет Нұрмақов еді. Сондықтан Сәкен оған үнемі сақтық ережелерін үйретіп отыратын... Сәкеннің бір ерекшелігі жазған өлеңдерін, ең алдымен, жақын жолдастары Нығмет Нұрмақовқа, Шәймерден Әлжановқа оқып, солардың сынын тындап алушы еді. Айтылған сынды орынды деп тапса, өлеңін түзетіп, қайта жазатын, сөйтіп, қайта оқитын» (Сағымбеков, 1990: 15).

Нығмет, Сәкен секілді жастардың саяси көзқарасын қалыптастыру мен айқындауына «Бірлік» қоғамы мол септігін тигізді. Азаттық, теңдік идеяларының езгіде, қараңғылықта күй кешкен қазақ халқына да қажеттігін алғаш рет терең ұғынып, ол күннің де туатынына сенімі ұлғайды. Біздің пайымдауымызша, «Бірліктің» шеңберінде жастар алғаш рет саяси мәселелерді талқыға салып, оларды Қазақ елінің болашағы, яғни мемлекеттік құрылысы, әлеуметтік-экономикалық жағдайы, мәдениеті толғандырған. Нәтижесінде, шәкірттерінің мұндай бет алысы семинария әкімшілігінің күдігін туғызуы заңды. Осыған қатысты ғалым Зарқын Тайшыбаевтың Омбы мұрағатынан тапқан қызықты дерегі облыстық басылымдарда жарияланды. Автор аталмыш мұрағатта Нығмет пен Сәкеннің оқуын бітіргендегі куәліктері бірге қатталып, сақталып келгендігін көреді. Тәртіп бойынша семинарияның түлегі бітірген соң, 4 жыл мұғалімдік қызметін өтегенде ғана куәлігі беріледі екен. Ал араға жыл салып кейін бітірген Сәкен Сейфуллиннің куәлігін Нығмет Нұрмақовтікімен біріктіріп сақталғанына, олардың куәліктерінің берілмей қалуына зерттеуші таңданады (Сағымбеков, 1990: 4). Расында да патша өкіметінің екі тұлғаның болашағынан қауіптенгендігін көргенділік деп бағалауға болар. Нәтижесінде екеуі де төңкерістен соңғы кеңес құрылысына белсене араласып, бірінен соң бірі Қазақстан Автономиялы Республикасының үкіметін басқарған ірі мемлекет қайраткерлері дәрежесіне өсті.

1915 жылдың мамырында Нығмет Нұрмақовтың семинариядағы оқуы аяқталған соң, кешегі өзі оқыған Қарқаралы училищесіне келіп, мұғалімдік қызметке орналасады. Әрине, Нығмет алған білімімен қанағаттанған жоқ. Ол өз өмірбаянында «оқуды жалғастыруға мүмкіндігім болмағандықтан, елге қайтуға мәжбүр болдым» деп жазады (ҚР ОМА, 993: 3). Ресейдің іргелі оқу орындарына түсіп, білім алу үшін де қаражат қажет. Кедейшіліктегі Нығмет Нұрмақов сияқты жастардың жағдайы оған келмейтін. Сондықтан ол бар білімін қанағат тұтып, Қарқаралыда бастапқы кезеңде өзді-өзімен томаға түйық өмір кешті. Омбыдағы өткен 4 жылдық оқудан соңғы Қарқаралыға деген көзқарасы мүлдем басқа: «Мен үшін Қарқаралы қаласы, – дейді Н. Нұрмақов, – айдаладағы ескерусіз, қоршаған дүниеден мақұрым қалған, 95 пайызы қазақтар тұратын ауылға айналды. Шексіз билеп-төстеген патша шенеуніктерінің бар бітіргені – араққа салынып, қарт ойнау, қазақтар арасында ру таласын қоздырып, пайда көру, ашықтан-ашық жеу – міне Қарқаралының қоғамдық өмірінің мәні осындай», – деп ашына жазды (ҚР ОМА, 993: 3).

Әкімшілік қызметтерге араласуға дәрежесі жете түрсе да, Нығмет Нұрмақов мұндай ортадан бойын аулақ ұстап, ағарту ісімен шұғылдана береді. Алайда Омбыдағы кешегі «Бірліктің» мүшелерімен хат-хабар арқылы үзбей байланысып тұрады. Бұл Нығмет үшін Ресейдегі саяси құбылыстарға баға беріп, дүниедегі тыныс - тіршілікті бақылап отыру үшін аса қажет еді. Сондай-ақ Нығмет Нұрмақовқа айрықша әсер еткен, қазақ қоғамындағы әлеуметтік-экономикалық, саяси тіршілігінің айнасы болған қазақ баспасөзі еді. Кешегі өзінің ұстазы санаған Ахмет Байтұрсынұвтың, Қарқаралы өңіріне есімі әйгілі Әлихан Бөкейхановтың, Орынбордан аптасына екі рет басылатын «Қазақ» газетін де үзбей оқыған Нығметтің де ойы қазақтың жоғын жоқтаушы,

ұлтымыздың оқыған зиялыларының мүддесімен бір болды және оның ұлттық саяси өрісінің қалыптасып, дамуына ерекше әсер етті деуге негіз бар.

Нығмет Нұрмақовтың ашық пікірін білдіріп, әділетсіздікке қарсы бой көрсетуі – сұрапыл 1916 жылдың жазы. Маусым жарлығына байланысты қазақтан солдат алуға наразылықтың ушығып тұрған жағдайында Нығмет Нұрмақовтың өзі бас болып, «бір топ жастармен келіп, ауыл болысы оның тілмашы Жағыпар Ібіжановты жерден алып, жерге салады: «Көгендеп алып жатқандарыңның ішінде бірде-бір әлді адамның не баласы, не өзі, не туысы жоқ. Ылғи сормандай кедейлердің жалғызы мен нашарларын құрбандыққа шалыпсыңдар. Осыларың адамгершілікке сия ма? Ар-ұяттарың қайда?!» – дегені, күшпен біраз адамдарды тізімнен алып қалғаны әлі күнге сол арадағы, қазіргі Егіндібұлақ ауданындағы елдің есінде.» – деп жазыпты қарағандылық журналист Рамазан Сағымбеков (Сағымбеков, 1990: 4).

Нұрмақов Нығметтің 1915-1916 жылдардағы өмірі мен қызметін бейнелейтін деректер аз кездеседі. Көзі көрген Сапарғали Бегалиннің айтуынша, «Нығмет майдан жұмысына басшылық етем» деп тілек білдіріп, Қарқаралыдан майданға баратын жігіттерге мың басы болып, өзі тіленіп кетеді. Семейге келген жерде, губерниялық оқу инспекторы Д. Скофковский деген кісі рұқсат бермей Нығметті жұмыстан алып қалған екен. 1916 жылғы маусым жарлығына қарсы Қарқаралы жеріндегі наразылықтың ұйымдасқан түрдегі ұлт-азаттық көтеріліске ұласпауына Алаш қайраткерлерінің ұстанған ымырашылдығы, яғни қызу жүргізілген үгіт-насихатының әсері болды деп ойлаймыз. Көп кешікпей патшаны тақтан тайдырған 1917 жылғы ақпан төңкерісі тағы да Қарқаралы қоғамын беймаза күйге түсірді. «Төңкерістің болғанына сенер-сенбесімізді білмей жүрдік, – дейді Нығмет Нұрмақов. – Екі аптадан соң жан-жақты алынған ақпарлар негізінде шындыққа көзіміз жеткенде есімізді жиып, біз де қимылдауға кірістік» (ҚР ОМА, 993: 3).

Н. Нұрмақовтың саяси қызметінің бастауындағы бағыты айқындалмаған күрделі кезең осы болатын. Патшаның келмеске кеткеніне көзі жеткен түрлі саяси ағымдағы топтар билік үшін таласқа түсті. Аграрлы ел Ресейде кең көлемде қолдауға ие болған эсерлердің ықпалы бүкіл Қазақстанда да және Қарқаралыда да күшті еді. Ал большевиктік идеяның Қазақстанда әлі де кең тарай қоймаған кезі болатын. 1917-1918 жылдардағы Қарқаралыдағы саяси буырқану ешбір байланыссыз, томаға тұйық, өз қазанында өзі қайнап жатты. «Атқару комитеті әр апта сайын қайта сайланып, әр топтың бірегей өкілдерінен тұратын билік ауысумен болды. Уақытша үкімет тұсында Қарқаралыда ешбір тұрақты билік болмай, нағыз анархия орнады. Сол тұста мен де 3 айға таяу атқару комитетінің мүшесі болғаным бар» деп есіне алады сол бір кездерін Н.Нұрмақов (ҚР ОМА, 993: 4). Біздің пайымдауымызша, бұл 1917 жылдың наурыз айы болу керек. Озық ойлы, көзқарасы бар, үгіт-насихат жұмысымен танылған Н. Нұрмақовты Екібастұз өнеркәсібінің бөлімшесі саналатын Желтау зауытының жұмысшылары 13 мамырда өткен жиынында комитеттің мүшесі қылып сайлайды. Көп кешікпей Қарқаралыдағы жергілікті өкімет – Кеңестік комитеті кеңесіне мүшелікке өтеді. Кеңес төрағасы болып бірауыздан Алаш қайраткері Жақып Ақпаев, орынбасары болып ақын Нармамбет Орманбетов сайланыпты (Сағымбеков, 1990: 4). Жоғарыда айтылғандай, Н. Нұрмақовтың мұндағы қызметі көпке созылған жоқ. Сондықтан болу керек, Қарқаралыдағы билік басындағы тұрақсыздыққа жаны күйзелген Н. Нұрмақов нақты мақсат жолында біріккен белсенді саяси ұйым құруға бел байлады. Қарқаралыдағы түрлі саяси топтарды «Дала Одағы» атты ұйымның құрамына біріктіруге ат салысты. Ұйым қалың бұқара арасында бірігуге үндеген үгіт-насихат жұмыстарын жүргізді. Қарқаралылық Хасен Дайыров 1923 жылы Жоғары Сотқа жазған арызында «...1918 жылдың 2 қаңтарында Қарқаралыда 2000 адамның қатысуымен өткен митингіде Н. Нұрмақов екеуміз «Дала Одағының» атынан сөз сөйлеп едік» (ҚР ОМА, 39: 10-11) деп жазғанына қарағанда, мақсаты айқын, ашық күреске шыққан белсенді ұйым болғанын көреміз. Бір жағынан Алаш туының астына біріккен қазақ ұлтының көрнекті зиялылары Жалпықазақ съездерін өткізіп, ел мүддесін қорғауға ұйымдаса, құлшына кіріскен сәттер басталды. Қарқаралыдағы билік те Алаштың жақтастарына көшкен кездері болды. Осыған орай, Нығмет Нұрмақовтың Алаш қайраткерлерімен қатынасы жайлы сұрақ тууы заңды. Оған берер жауабымызды

былайша тұжырымдап отырмыз:

Біріншіден, Н. Нұрмақовтың Алаш қайраткерлерімен арақатынасын білдіретін деректер жоқтың қасы. Біздің шамалауымызша, Нығмет Нұрмақовтың күрескерлік болмысын Алаштың мүшелеріне қарсы қоюға болмайды. Ағартушылық бағыттағы қызметімен-ақ ол Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсыновтармен бір, олардың бар қазаққа жар салған үнін тыңдап өсті. «Қазаққа оқу керек, техника үйреніп, үй салуы керек» – деген сөздер Нығмет үшін өмірлік ұран еді. Тіпті алаштың лидері Жақып Ақпаев бас болған Қарқаралыдағы билікке ол да араласты, мүше болды;

Екіншіден, жас толқын болатын Нығмет Нұрмақовтың замандастарының арасында ол кездегі қоғамдық саяси ортада айрықша танылып, назарға ілінгендері кемде-кем шығар. Мысалы, замандастарынан Мағжан Жұмабаев ақындығымен танылды немесе жасынан шығармашылыққа жақын, өткір ойлы, өжет мінезді Мұстамбаев Ыдырыс саяси орталық саналатын Семей қаласында тұратын. Сондықтан Алаш жиынына ел ішінде танымал, жоғары білім алған білімділер, биліктегі тәжірибесі мол тұлғалар шақырылды да, есімі әлі белгісіз, әрі жас Нығметтердің ескерусіз қалуы заңды болатын;

Үшіншіден, елдегі қалыптасқан саяси дағдарыс жағдайында «не істеу керек, бөлініп жеке ел боламыз ба, автономия сұраймыз ба» деген мәселені тереңінен таразылаған Алаш қайраткерлерінің саяси пайымына Нығметтер сияқты жастардың бірден ілесе қоюы қиын еді. Нығметтің болжамы кедей шаруаның әрі жұмысшылардың мүддесін қорғап, жергілікті билікті қолға алу, сол мүддеге негізделген өкімет құру жобасынан ары бара алған жоқ. Бір жағынан большевиктерді былай қойғанда, алғашқы кезеңде Нығметтің Алаштың бағдарламасы туралы нақты түсінігі болмауы да ғажап емес;

Төртіншіден, таптық негізді де жоққа шығара алмаймыз. Кедейшіліктің не екенінің дәмін татып өскен Нығмет Нұрмақов секілді кейінгі толқын мен ауқаттылар саналатын Алаш қайраткерлерінің арасындағы төңкеріс барысында пайда болған көзқарастағы алшақтық тереңдей түсті. Деректерден мәлім болғаны әр оқиғаның мазмұнын ұғуға байыппен баратын Н. Нұрмақов ұстанар бағыты жайлы берік байламға келе алмай жүргенде, кешегі Қарқаралыдағы училищеде сабақ берген ұстазы, Омбыдағы қарт большевик Евгений Полудовтан хат алады (Бегалин, 1965: 4). Хаттағы Ресейде орныққан саяси ахуалға берген ұстазының сараптамасы, шәкірттің алдағы ұстануға қажетті бағыт-бағдарына көзін жеткізген болуы тиіс. 1918 жылдың ортасынан Н. Нұрмақов біртіндеп большевиктер жағына бет бұра бастайды. Кейін бұл жайлы Нығмет Нұрмақов: «Мойындауым керек, ол кезде өзімізді большевикпіз деп атағанмызбен, большевизм туралы түсінігіміз күңгірт болатын. Бәрін туысымыздай көріп, қатарымызға қабылдай бердік, әсіресе казактарға сенгеніміз ірі қателік болды,» – дейді (ҚР ОМА, 993: 3). Шынында да, 1918 жылы Қарқаралыдағы Жұмысшы мен Шаруа кеңесі құрған Депутаттар Кеңесінің төралқа мүшесі және хатшысы болып Н. Нұрмақов сайланады да, сол жылдың маусымында «Кеңес депутаттары» құрамына еніп алған казактар төңкеріс ұйымдастырып, кеңес билігін құлатты. Әуелі Н. Нұрмақов туған болысына барып бой тасалайды. 1918 жылдың қыркүйек айында ақгвардияшылар үкіметінің тергеу комиссиясы Нығметті қамауға алып, кешегі өкімет құрамын аса қауіпті большевиктер ретінде Құрылтай жиналысы өткенше түрмеде ұстады. Ол 1919 жылдың желтоқсанына дейін актардың түрмесінде Совдептің мүшелерімен бірге отырғанда қасында әйгілі әнші, батыр Мәди Бапиұлы және Нығмет Нұрмақовтың болашақ қайын атасы Ыбырай Ақпаев та болды. Семейдегі қыздар гимназиясында оқитын Ыбырайқызы Зүпнүнмен Нығметтің танысуы да осы жерден басталыпты. Әкесіне тамақ әкеліп жүрген сары қызға әуелі Мәдидің көзі түсіп: – «Нығмет, әкесіне қамқор болып жүрген қыз жаман болмас, осы қызды ал» деп үгіттегенін қызықты әңгіме ретінде айтып берген Алматыда тұратын Ыбырай Ақпаевтың кенже қызы Кәмила апайымыз. Сол уақыттың белгісі ретінде ел аузында сақталып, ақын Мәдидің мына бір өлеңі жетті:

Достарым, отырмыз біз абақтыда,
Қатулы бәрімізде қабақ мұнда.
Қабаған иттей Колчак жендеттері
Бермейді мезгілінде тамақты да.

Тойдырдың бит пен бүрге, қандаланы,
Күн жырлап, түндерге түн жалғанады.
Отырмыз бұл қапаста сәуле көрмей,
Мәдидің елге естілмей салған әні.

Жақсы інім, Нығметім, қыран құсым,
Мәңгіге өлмеуі хақ ұранды ісің,
Күн туып жендеттердің торы кирап.
Соңына еліңді ертіп, тұрармысың.

Тілінің балы тамған бүлбүл, інім.
Арналған елің үшін мол білімің.
Сиынсаң тәуекелге тәңір жақтар,
Бәрі де ұмыт болар бұл күніңнің.

Ертең-ақ ерлері беріп қолын,
Құтқарар бізді бақыт ашып жолын.
Әрдайым жігер берші бәрімізге,
Байқайтын батырым ең оңы-солын.

Ақынның айтқанындай, Қарқаралыға Қызыл Әскерлер келерден 10 күн бұрын Радченко бастаған 65-ші казактар полкі қалаға түнделете басып кіріп, өлім аузында отырған Қарқаралы кеңесінің мүшелерін түрмеден түгелдей босатып алады. Шегінген ақгвардияшылардан тасалану әрі әл жинау үшін Н. Нұрмақов туған ауылына барып, Ақаев Хасеннің көмегімен жасырынады. Білуімізше, бұл жалғыз Нығметке ғана көрсетілген қамқорлық емес, кейінгі еліміздің ірі басшылары болған Әбілқайыр Досов, Жанайдар Сәдуақасов, Мұқтар Саматов, Жұмажан Тәттібаевтар осы Хасен байдың көмегінің арқасында аман қалғандарын тарихи құжаттар дәлелдейді (ҚР ОМА, 62: 28). Көп кешікпей халқының бақыты жолында жан-тәнімен алаңсыз қызметке кіріскен күндер басталды. Деректердің дәлелдеп отырғаны Нығмет Нұрмақов большевиктерге жан-жақты ойлау, саяси күштердің бағыт-бағдарын, болашағын салмақтаудың нәтижесінде қосылды. Кешегі Омбыда бірге оқыған серігі Сәкен Сейфуллинге жазған хаттарында Нығметтің осы бір күрделі кезеңін бейнелейтін тұстары бар: «Сәкен істерің қалай? Бұрынғы патшаның тепкісінде жаншылған халықтарға теңдік беріп, адам санына санайтын жалғыз большевиктер партиясы екеніне көзім жетті. Сол себепті мен де большевик болдым» деп өзінің нық тоқтамға келгенін мәлімдеді (Сейфуллин, 1978: 158). Шынында Н. Нұрмақов мұндай түпкілікті шешімге 3 жылға созылған саяси талас-тартыстар мен қиян-кескі ұрыстардың тәжірибесінде, нәтижесінде келді. Өзі айтқандай, езілген қазақ халқына жақсылық жасайтын, қамын ойлап, қамқор болатын партия деп сеніп келді. Сөйтіп, 1920 жылдың 16 наурызында Нығмет Қарқаралы уездік партия ұйымында Коммунистер (РК(б)П) қатарына қабылданды. Содан бері Н. Нұрмақов саяси-шаруашылық қызметтерден қол үзген емес. Тура бір жыл уездік төңкеріс комитетінде әрі атқару комитетінде жауапты қызметтерде болды. 1920 жылдың 4 қарашасында Орынборға Қазақ Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасының (ҚАКСР) құрылуын жария еткен Кеңестердің I құрылтай жиналысына Семей губерниясынан делегат болып қатысты. Сол жолы Қазақ Орталық Атқару Комитетінің мүшесі болып сайланады. Бұл міндеттер оның Қазақ үкіметін басқаруға, еліне адал қызмет жасауға даңғыл жол ашып берді.

Әдебиеттер:

- Артюхина А., Кульбаев С., Лекеров А. Верный сын партии // Казахстанская правда. 1965, 25 апреля.
- Әлжанов М. Омбыдағы выставкалар жағдайы // Айқап. 1911. №7, 6-8 бб.
- Байтұрсынов А. Ақ жол. Алматы. 199. 3 б.
- Бегалин С. Асыл азаматты еске алғанда // Қазақстан мұғалімі. 1965, 3 мамыр, 3 б.
- Бектасов Ә. Аяулы азамат еді // Қазақстан мұғалімі. 1975, 25 сәуір.
- Бектұров Ж. Алыс жылдардың бір дерегі // Жалын. 1989. № 4, 70-75 бб.
- Из истории партийного строительства в Казахстане. Сборник статей и материалов.

- Алматы.1936. С. 193.
 Кәкішев Т. Сәкен Сейфуллин. Алматы.1997. 45 б.
 Қазақстан Республикасы Орталық Мемлекеттік Архив (бұдан былай ҚР ОМА). 1541 - қор., 1Л - тізбе, 5228 - іс.
 ҚР ОМА. 141 - қор, 1 - тізбе, 1129 - іс
 ҚР ОМА. 1541 - қор, 1Л - тізбе, 172 - іс.
 ҚР ОМА. 135 - қор, 1 - тізбе, 62 - іс.
 ҚР ОМА. 251 - қор, 1а - тізбе, 39 - іс.
 ҚР ОМА. 440 - қор (Н. Ановтың жеке қоры), 1 - тізбе, 607 - іс.
 Қазақстан Республикасы Президенттік Архив (бұдан былай ҚР ПА), 141 - қор, 1 - тізбе, 1129 - іс.
 ҚР ПА. 139-қор, 3-тізбе, 99-іс.
 ҚР ПА. 141 - қор, 1 - тізбе, 1648 - іс.
 ҚР ПА. 193 - қор, 3 - тізбе, 993 - іс.
 Лекеров А. Жалынды большевик // Советтік Қарағанды. 1960, 21 қыркүйек
 Мұқанов С. Есею жылдары. Алматы.1964. 508 б.
 Политические репрессии в Казахстане 1937-1938 гг. Алматы.1998. С.77.
 Попов Ю. Судьба братьев Акаевых // Карагайлинский рабочий. 1994, июнь. (№23-26).
 Сағымбеков Р. Нығмет Нұрмақов // Орталық Қазақстан. 1990, 15 маусым, 4 б.
 Сармурзин А. Верный сын казахского народа //Казахстанская правда. 1985, 24 апреля.
 Сейфуллин С. Тар жол, тайғақ кешу. Тарихи мемуарлық роман. Алматы.1978. 401 б.
 Тимофеев Н., Брайнин С. О националистической агентуре японско-германской разведки // Большевик Казахстана.1937, № 9-10, С. 72-81.

References:

- Artuhina A., Kulbaev S., Lekerov A. Vernyi syn partii // Kazahstanskaia pravda. 1965, 25 aprilb. [in Russian].
 Aljanov M. Omybdaǵy vystavkalar jaǵdaiy // Aiqap. 1911, № 7, 6-8 bb. [in Kazakh].
 Baitursynov A. Akzhol. Almaty. 1991, 3 b. [in Kazakh].
 Begalin S. Asyl azamatty eske alǵanda // Kazakhstan muǵalimi.1965, 3 мамыр, 3 б. [in Kazakh].
 Bektasov A. Aiaǵly azamat edi // Kazakhstan mugalimi.1975, 25 sәbir. [in Kazakh].
 Bekturov J. Alys jylдардың bir deregi //Jalyn.1989. № 4, 70-75 bb. [in Kazakh].
 Iz istorii partinogo stroitelstva v Kazahstane. Sbornik statei i materialov. Almaty. 1936, s. 193.
 Kakishev T. Saken Seifullin. Almaty. 1997, 45 b. [in Kazakh].
 Kazakhstan Respublikasy Ortalyk memlekettik arxivni (budan ari KR OMA).1541 - kor., 1L-tizbe, 5228-is. [in Kazakh].
 KR OMA. 141 - kor, 1 - tizbe, 1129 - is. [in Kazakh].
 KR OMA. 1541 - kor, 1L - tizbe, 172 - is. [in Kazakh].
 KR OMA. 135 - kor, 1 - tizbe, 62 - is. [in Kazakh].
 KR OMA. 251 - kor, 1a - tizbe, 39 - is. [in Kazakh].
 KR OMA. 440 - kor (N. Anovtyń jeke qory), 1 - tizbe, 607 - is. [in Kazakh].
 Kazakhstan Respublikasy Prezidenttik arxivni (budan ari KR PA). // 141 - qor, 1 - tizbe, 1129 - is. [in Kazakh].
 KR PA. 139 - kor, 3 - tizbe, 99 - is. [in Kazakh].
 KR PA. 141 - kor, 1 - tizbe, 1648 - is. [in Kazakh].
 KR PA. 193 - kor, 3 - tizbe, 993 - is. [in Kazakh].
 Lekerov A. Jalyndy bylshevik // Sovettik Karagandy. 1960, 21 kyrkúiek. [in Kazakh].
 Muqanov S. Eseiǵ jylдары. Almaty. 1964, 508 b. [in Kazakh].
 Politicheskie repressii v Kazahstane 1937-1938 gg. Almaty. 1998, S.77. [in Russian].
 Popov . Sudba bratev Akaevyh // Karagailinsii rabochi. 1994, iún. (№23-26). [in Russian].
 Saǵymbekov R. Nygmet Nurmaqov // Ortalyq Kazakhstan. 1990, 15 maǵsym, 4 b. [in Kazakh].
 Sarmurzin A. Vernyi syn kazahskogo naroda //Kazahstanskaya pravda. 1985, 24 aprilb. [in Russian].
 Seifullin S. Tar zhol, taigaq keshu. Tarihi memuarlyq roman. Almaty: 1978, 401 b. [in Kazakh].
 Timofeev N., Brainyn S. O nasionǵnosticheskoi agenture japonско-germanskoi razvedki // Bylshevik Kazahstana.1937, №9-10, s. 72-81. [in Russian].

Мазмұны
Содержание
Contents

ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY

Кузембаев Н.Е.
УЧЕНЫЙ ЕВРАЗИЙСКОГО МАСШТАБА: К 80-ЛЕТИЮ ВЫДАЮЩЕГОСЯ
КАЗАХСТАНСКОГО ВОСТОКОВЕДА Б.Е. КУМЕКОВА.....5

Игибаев С.К., Құдайбергелулы Б.
ДАХШЛЕЙГЕР Г.Ф., ВКЛАД В ИСТОРИЧЕСКУЮ НАУКУ
И В РАЗВИТИИ ИСТОРИОГРАФИИ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА.....15

Kalybekova M.Sh.
HISTORY OF KAZAKHSTAN ACCORDING TO POLISH ARCHIVES.....28

Жамолова Д.М.
ВЗГЛЯДЫ ТУРКЕСТАНСКИХ И БУХАРСКИХ ДЖАДИДОВ
О ТРАДИЦИОННОЙ И НОВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....39

ҰЛЫ АБАЙДЫҢ 175 ЖЫЛДЫҚ МЕРЕЙТОЙЫ
175 ЛЕТИЕ ВЕЛИКОГО АБАЯ
GREAT ABAY'S 175th ANNIVERSARY

Абуев К.К., Шарипова А.Б., Осипова Ж. К.
ИЗВЕСТНЫЕ КОКШЕТАУЦЫ О ВЕЛИКОМ АБАЕ.....50

ТАРИХ ЖӘНЕ ТҮЛҒА
ИСТОРИЯ И ЛИЧНОСТЬ
HISTORY AND PERSONALITY

Тайман С.Т.
ТҮРКІСТАНДАҒЫ БАСМАШЫЛАР ҚОЗҒАЛЫСЫ
ЖӘНЕ МҮСТАФА ШОҚАЙ.....62

Кабдушев Б.Ж., Құдайбергелулы Б.
НЫҒМЕТ НҮРМАҚОВТЫҢ МЕМЛЕКЕТ ҚАЙРАТКЕРІ
РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ.....72

ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY

Оразбаева А.И.
ЖУЗОВАЯ СТРУКТУРА КАЗАХОВ КАК
СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ КОД НАЦИИ.....84

Шотанова Г.А., Ужкенов Е.М.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ВНУТРИПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА
В МЛАДШЕМ ЖУЗЕ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XVIII - НАЧАЛО XIX ВВ.).....96

Капаева А.Т.
ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МЕЦЕНАТСТВА В КАЗАХСТАНЕ.....107

**КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ КАЗАХСТАНА В СОВЕТСКИЙ ПЕРИОД
KAZAKHSTAN HISTORY IN SOVIET PERIOD**

Шілдебай С.Қ.
КЕҢЕС ОДАҒЫНДАҒЫ ИНДУСТРИАЛАНДЫРУ САЯСАТЫНА
ҮЛТ ҚАЙРАТКЕРЛЕРІНІҢ ҚАРСЫЛЫҒЫ.....122

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Матыжанов К.І.
ОТБАСЫЛЫҚ-ҒҰРЫПТЫҚ ФОЛЬКЛОР МЕН
ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ МӘЛІМЕТТЕРДІ САЛЫСТЫРА ТАЛДАУ.....136

Тоқтабай А.У., Карамендина М.Ө.
ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ӨКІРЕШ АТА ЕСКЕРТКІШІ СЫР ШЕРТЕДІ.....147

Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ., Қасенова Ә.Д.
БӘБІШ МОЛА 7 КӨЗЕШІЛЕР ЕЛДІ-МЕКЕНІНДЕГІ
ҚЫШ ЫДЫСТАР.....157

Бекзатқызы И.
АҚМОЛА ОБЛЫСЫ ТОПОНИМДЕРІНІҢ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАНУ
МӘСЕЛЕСІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ.....169

Амаргазиева А.Ж.
НАУАКЕСКЕН, БОЛЫССАЙ ЖӘНЕ ҰЗЫНКҮНГЕЙ
ЖАРТАСТАРЫНДАҒЫ АРҚАР БЕЙНЕСІНІҢ
СЕМАНТИКАЛЫҚ ТҮСІНДІРМЕСІ.....181

Ualtayeva A.S., Zheleznyakov B.A.
THE UPPER LAYERS OF ZHUANTOBE ANCIENT TOWN ACCORDING
TO NUMISMATICS.....190